

www.dereta.rs

Библиотека
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Уредник
Зоран Богнар

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ

СРПСКА КЊИГА МРТВИХ

Допуњено издање

Београд
2019.
ДЕРЕТА

ПРЕДГОВОР

Тематском посебношћу смрт обавезује на строгост, али нас покушаји њеног промишљања, по правилу, и удаљавају од ње. Мишљење као потврда постојања ограђује нас од смрти и условљава њено сагледавање с аспекта који се чини неприменим њеном приступу. За разлику од источњачког мисаоног круга који основом свега сматра небиће, у западноевропском цивилизацијском контексту мишљење поистовећено са бивствовањем имплицира само могућност мишљења бића, односно само онога што јесте. Из ове цивилизацијске перспективе темељене од Парменида до Декарта, јасније се оцртава и психолошка позиција немогућности промишљања смрти. Наиме, упркос упознавању саме смрти у смрти других, наша сопствена смрт увек је нестварна, јер о њој можемо размишљати само посматрајући је са стране. Ова условност нас удаљава од смрти и укидајући је, имплицира, према Фројду, веровање у бесмртност¹.

Из овог контекста се чини разумљивим страх од смрти и потискивање смрти у западноевропској култури у којој се снажан осећај овог страха исказује као страх од губитка развијеног доживљаја индивидуалности и свога Ја. Потискивање смрти у савременој култури био је и својеврстан покушај

¹ S. Freud, *Totem i tabu*, Matica srpska, Novi Sad, 1979, 185, 215.

њеног оспоравања исказаног изразитим негативним значењем којим је постала непожељна и табуирана за мишљење². Оживљено интересовање за тему смрти у савременој култури јесте и непосредни израз потребе за њеним адекватним истраживањем. Плод тих интересовања је и јављање нове дисциплине, танатологије, усмерене ка сагледавању и истраживању свих релевантних културних, психичких, социјалних, антрополошких и идеолошких аспеката смрти.

Поменута ограничења мишљења смрти не значе и укидање могућности разматрања њене тематике. Мисао о смрти увек се прелама у асоцијативни спектар који нас доводи у везу са различитим појавама из области материјалног, друштвеног и културног живота. Успостављене релације показују ширину могућег посредног приступа смрти, обухватност и заводљивост њене тематике.

Измичући могућности нашег рационалног поимања, смрт се најчешће одређује негативним онтолошким и аксеолошким значењем као празнина, ништа и сл. и настоји дефинисати и одредити познатим. Смрт је и својеврсна метафора непостојећег, искуство које нам недостаје. Одсуство смрти омогућује наше постојање, па је зато и њена реалност одвојена од нас онтолошким резом: смрт је увек на супротној страни, у нигдини означеној местом куда одлазе умрли „иза мора”, „на небо”, „у земљу”. Након завршеног животног циклуса појединац, према веровању, прелази у тај други свет. Међутим, завршетак овоземаљске егзистенције коначно се потврђује обредом чија структура, смисао и значај указују на одређене представе и схватања смрти чије одгонетање, тумачење и разумевање започиње и завршава се као књига која се отвара

² F. Arijes, *Eseji o istoriji smrti na Zapadu*, Rad, Beograd, 1989, 67–79; T. Luj-Vensan, *Smrt danas*, Beograd, 1989.

и нуди нашем читању у најширем културном контексту који обједињује традицију и савременост.

Не долазећи на овај свет самим чином свог рођења јер „бивају створени посредством церемоније”³, људи и не одлазе једноставно са овог света, својом смрћу, будући да је њихов одлазак условљен извршавањем предвиђеног обредног испраћаја. Структура ових обреда и статус умрлог у ритуалном процесу једна су од културних константи у односу према смрти која у зависности од доминантних схватања у одређеној заједници добија и одговарајуће магијско-религијске и митске артикулације. За разлику од тзв. „топлих друштава” подложних историјским променама изражених и у односу према смрти и чину умирања, у тзв. „хладним друштвима”⁴ став према смрти је остајао углавном непромењен у оквиру традицијом утврђених и вековима поштованих обредних правила и веровања.

Овакав однос према смрти карактеристичан је и за српску традиционалну културу у оквиру које се исказује постојаност обредног обрасца заснованог на одговарајућим колективним представама и веровањима. У том смислу ваља истаћи да ритуални поступци и одређена веровања нису плод неких унапред створених идеја и представа о својој сврси и повезаних у одређен систем, већ су израз непосредне активности везане за најдубљу унутрашњу мотивацију. Свест и одређена тумачења учињеног следе несвесно мотивисане ритуалне поступке који су извор и уток одређених представа и религијских веровања традиционалне културе заједнице. Заједница са којом је појединац поистовећен важећим колективним представама, које чине основ њене културе, пружа одговоре и

³ B. Myerhoff, „Rites of Passage: Process and Paradox”, u *Celebration, Studies in Festivity and Ritual*, Smithsonian Institution Press, Washington, 1982, 109.

⁴ K. Levi-Stros, *Divlja misao*, Nolit, Beograd, 1966, 271; F. Arijes, *Ibid*.

на питања везана за смрт њених чланова. Правила на којима се темељи ритуална пракса везана за обредни испраћај појединца са овог света, показују се у овом контексту као својеврстан језик у комуникацији са оностраним.

Иако се, дакле, не може разматрати из себе саме, односно из непосредног искуства, смрт се може сагледати с аспекта значења и смисла посмртног ритуалног процеса. Однос према покојнику условљен је карактеристичном ситуацијом његовог положаја између овог и оног света. Овај положај условљава и промену дотадашњих уобичајених односа у његовој заједници, а поступци којима се настоји успоставити поновна равнотежа чине основни смисао и тајну самртног обреда. Читав низ поступака вршених том приликом исказује се на свом манифестном плану, али је откривање њихових латентних значења један од основних мотива „читања” симболичког аспекта ритуалних радњи.

Тајну смрти и рођења најизраженије оцртава питање о томе шта следи након живота и шта претходи доласку на свет. Тајанственост одговора исказана у схватањима о могућности предсвета и постсвета, сажима представа о хтонском као дијаметрално супротном овоземаљском свету. Живот и смрт као супротстављени појмови потврђују се међусобном негацијом и условљеношћу. Овоземаљски и оноземаљски свет потпуно су различити, супротни и међусобно искључиви. Могућност комуникације између њих постоји једино приликом доласка на овај или одласка на онај свет. У том смислу од посебног је значаја идентитет просторно-временског сегмента међусвета, сегмента у коме се и одвија процес прелаза и међусобне комуникације између хтонског и овозмаљског.

Одређен почетком и крајем, живот појединца управо у овим граничним тачкама достиже највећу драматичну неизвесност. Смрт је повод обреду којим се појединац испраћа са

овог и уводи у други свет. Представа о крају овоземаљског отворила је и могућност веровања у један нови почетак. Активирање митског обрасца релативизовало је коначност смрти и животног краја. Смрт је у тој митској перспективи добила метафизичко значење обојено утопијском визијом којом није представљена каква јесте, већ онаква каква би могла бити.

Настојећи да представама и поступцима везаним за обред смрти у традиционалној култури Срба откријемо управо ту димензију њихове културне и духовне реалности, полазимо од могућности њиховог адекватног читања и декодирања. Анализа знакова и значења смрти у обредним поступцима и веровањима српског народа имплицира и могућност откривања правила ритуалне праксе и интегралног схватања живота као целовитог погледа на свет. Зато се и критеријум успешности овог конкретног истраживања може исказати само дометом општијих сазнајних искустава који омогућују и шири и продорнији увид у друге културне садржаје.

СРПСКА КЊИГА МРТВИХ

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	5
САЗНАЈНА МАПА	11
КОНТЕКСТ	19
<i>Социјална и привредна реалност</i>	20
<i>Религијски идентитет Срба</i>	23
ПРЕТЕКСТ: СУДБИНА И МАГИЈА	31
<i>Суђени час</i>	32
<i>Предзнаци смрти</i>	35
<i>Изазов другог света</i>	37
ТЕКСТ	41
РАД ОБРЕДА	52
РЕЧНИК СМРТИ	57
ВЕШТИНА УМИРАЊА	59
<i>Магија и еутаназија</i>	60
<i>Ка поновном рођењу</i>	63
РИТУАЛНО КУПАЊЕ	66
ПОСЛЕДЊА УЛОГА	69
ОД ЈАУКА ДО ПОЈА	73

ОБМАЊИВАЊЕ СМРТИ	78
<i>Отклањање опасности</i>	79
<i>О магијској моћи</i>	81
ПРОСТОР ЗА СМРТ	85
САКРАЛНОСТ МЕЂУСВЕТА	88
<i>Чиниоци светог</i>	90
<i>Обредно очишћење</i>	91
ТАЈАНСТВЕНА СИЛА	93
ИДЕНТИТЕТ УМРЛОГ	95
ДУША И СЛОБОДА	100
<i>Осцилатор између светова</i>	102
<i>Источно светло</i>	104
ЗЕМЉА: ВРАТА СВЕТОВА	107
ИЗАЗОВ НЕРЕДА	112
<i>Контрола опасности</i>	113
<i>Празнина у времену</i>	116
УКВАРЕНИ ПОКОЈНИК	121
<i>Последице ритуалне грешке</i>	122
<i>Понављање ритуала</i>	126
ВОЂЕЊЕ ДУШЕ	128
<i>Посмртни путопис</i>	132
<i>Превремени ритуали</i>	135
<i>Од посмртног обреда до култа предака</i>	137
ПОГРЕБНА СВАДБА	139
ПРАЗАН ГРОБ	141
НАСЕЉЕ МРТВИХ	144
<i>Пагански крст</i>	146
<i>Плава линија смрти</i>	149

ПОНОВНО САХРАЊИВАЊЕ	153
ПОТВРЂИВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА	155
ЗНАЊЕ О СМРТИ	157
<i>Почетак оноземаљског</i>	159
<i>Јединство светова</i>	161
РЕЗИМЕ	165
Bojan Jovanovic: THE SERBIAN BOOK OF THE DEAD	
SUMMARY	169
ЛИТЕРАТУРА	175
ПОГОВОР	
КЊИГА МРТВИХ И ЖИВИХ	185
<i>Синкретичка веровања</i>	186
<i>Судбина, смрт, душа</i>	186
<i>Књига живих</i>	188
О АУТОРУ	191

Бојан Јовановић
СРПСКА КЊИГА МРТВИХ
Танатологије I

За издавача
Дијана Дерета

Лектура и коректура
Смиља Богдановић

Ликовно-графичка опрема
Марина Славковић

Прво ДЕРЕТИНО издање

ISBN 978-86-6457-246-0

Тираж
1000 примерака

Београд 2019.

Издавач / Штампа / Пласман
ДЕРЕТА доо
Владимира Роловића 94а, 11030 Београд
тел./факс: 011/ 23 99 077; 23 99 078

www.dereta.rs

Књижара ДЕРЕТА
Кнез Михаилова 46, тел.: 011/ 26 27 934, 30 33 503

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

393(497.11)
393(497.11)(=163.41)
398.4:159.942.5(497.11)

ЈОВАНОВИЋ, Бојан, 1950–

Српска књига мртвих / Бојан Јовановић. – 1. Деретино
изд. – Београд : Дерета, 2019 (Београд : Дерета). – 193 стр. ;
21 cm. – (Танатологије / [Дерета] ; 1)

Тираж 1.000. – Стр. 185–189: Књига мртвих и живих /
Радојко Николић. – О аутору: стр. 191–193. – Напомене
и библиографске референце уз текст. – Summary: Bojan
Jovanovic : The Serbian Book Of The Dead. – Библиографија:
стр. 175–184.

ISBN 978-86-6457-246-0

а) Танатологија б) Смрт -- Етнолошки аспект -- Срби
в) Народна веровања -- Србија

COBISS.SR-ID 276836364